

DERSİM SEYİTLERİ (DERSİM OCAKLARI)

DERSİM SEYİTLERİ (Birinci Bölüm)

SEYFİ CENGİZ

Ali Kemali, Erzincan adlı kitabında Dersim ocakları ve seyitlerinin bir listesini vermektedir.

Onun verdiği liste özetle şöyledir:

Şeyh Ahmet Dede (Şeyh Ahmet Dedeler): Yesevi evladındandır. Bütün seyit ve ocakların başkaynağı olarak görülürler. Merkezleri Tercan ve Mazgirt'ir. Malatya'da da vardılar. Dersim aşiretleri O'nun Şeyh Hasan ve Seyit adlarındaki iki oğlundan türemişlerdir.

Gözcü Kara Ahmet Dede evladı:

Ali Kemali'ye Göre Dersim Seyitleri Arasında Hacı Bektaş-ı Veli'nin Halifeleri Olanlar Şunlardır:

Gözcü Kara Ahmet Dede evladı

Şeyh Delil Bercan

Nuri Dede Evladı

Şeyh Çoban Evladı

Kızıl Veli Evladı

Sarı Saltık (Sarı Sultan, Sarı İsmail)

Şeyh Hasan Evladı (Şeyh Hasan aşiretlerinin cediti olan Şeyh Hasan'dan ayrı bir ocak)

Şeyh Samut Evladı

Kara Pirvat Evladı

Nusayri, Musai Tusi Evladı.

Ali Kemali'nin Adlarını Verdiği Diğer Seyitler ve Ocaklar:

Sultan Munzur Evladı: Merkezleri Ovacık (Ziyaret köyü) ve Erzincan (Kıştım köyü).

Ali Abbas: Hz. Abbas soyundandır. Merkezleri Kemah-Erzincan'dır.

Şeyh Safi Evladı:

Ağı İçenler (Ağuçan): Mir Seyit, Köse Seyit, Seyit Mencek ve Koca Seyit olmak üzere dört kolları vardır (Pirlerinin adı Gül Baba'dır).

Sinemilli Ocağı: Elazığ, Kemah ve Erzincan.

Şeyh Aziz Mahmut Evladı: Şeyh Abdülkadir Geylani'ye mensuptur.

Keçeci Baba Ocağı:

Kureşan: İmam Musa Kazım evladından. Şeyh Seyit İkinci İbrahim. Şeyh Mahmudi Hayrani'yle sona eren. 14 kabiledir. Başlıca kolları: Şeyh Müşir Evladı (Adıyaman), Derviş Halil (Şeyh Hasanlar'ın pirlidir), Derviş Cemal ve Derviş Gewr.

Baba Mansurlar: Sivas'taki Kızılbaşlar'ın ve Koçgiri aşiretlerinin seyitleridirler.

Pir Sultan Evladı: Pülümür Hacı ve Erzincan Kıştım'dedirler.

Üryan Hızır Ocağı: Harput tarafındalar.

Abdal Musa Evladı:

Hızır Abdal ocağı:

Cemal Abdal Ocağı:

Munzur Abdal Ocağı:

Yalıncak Abdal Ocağı:

Sultan Onar Ocağı:

Seyit Sabun Evladı: Nazımiye. Şeyh Salih evladından. Pertek'in Sidan köyünde otururlar. Seyittirler.

(Bk. Ali Kemali, Erzincan, syf. 155, 162-163).

'Dersim Seyitleri' başlıklı bu yazımızda bu listedeki isimler, en azından onların belli başlıları üzerinde duracağız.

Bu listede eksiklikler ve hatalar olsa da, bir başlangıç olarak maksada uygundur.

Eksikleri ve hataları daha sonra tamamlamaya çalışacağız.

Ali Kemali, Dersim seyitleri arasında adları Ahmet olan iki kişi saymaktadır. Bunlardan biri 'Yesevi evladından' olduğunu söyleyerek işaret ettiği Ahmet Yesevi'dir. Diğerleri ise kendisinden 'Gözcü Kara Ahmet Dede' olarak sözettiği ünlü Karaca Ahmet'tir.

Dersim sözlü geleneğinde Karaca Ahmet'in yerine daha çok Ahmet Basri'den sözedilir. Daha önceki yazılarımda Ahmet Yesevi adının Safevi Şah Haydar'a, Ahmet Basri adının ise Rıfai tarikatının kurucusu Büyük Ahmet Rıfai'ye referans olduğunu söylemiştim. Sözü nü ettiğim yazılarımda Karaca Ahmet'in de Ahmet Rıfai diye bilindiğini, bu yüzden Küçük Ahmet Rıfai denerek ilkinden ayırt edildiğini de not etmiştim.

Bu yazının sonraki bölümlerinde işte bu isimler üzerinde duracağım. Sırasıyla Ahmet Yesevi, Ahmet Basri, Karaca Ahmet, Hacı Bektaş, Sarı Saltık, Ağucan, Derviş Cemal ve diğer Dersim seyitlerini anlatacağım.

DERSİM SEYİTLERİ (İkinci Bölüm)

[...]

DERSİM SEYİTLERİ (Üçüncü Bölüm)

(ŞAH HAYDAR/HOCA AHMET, AHMET BASRİ VE KARACA AHMET)

Dersim ve Alevi geleneklerindeki "Şeyh Ahmet"e bazen "Yesevi", bazen de "Basri" nisbesi ile referans verildiğini, bunlardan ilkinin Safeviler'e (Safevi Şah Haydar'a), ikincisinin de Rıfailer'e (Büyük Ahmet Rıfai ile Küçük Ahmet Rıfai'ye) karşılık düştüğünü daha önce açıldığım.

Benim vardđılm sonuca göre Küçük Ahmet Rıfai ile ünlü Karaca Ahmet bir ve aynı kişidirler. Daha önceki yazılarımda bu noktaya da tekrar tekrar işaret etmiştim. Sözü nü ettiğim yazılarımda Safevi Şah Haydar'ın aynı zamanda Hoca Ahmet Yesevi diye bilindiğini de not etmiştim (Bk. 1- Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek, 2- Dersim Aşiretleri, ve 3- Dersim Seyitleri, İkinci Bölüm).

O halde Dersim ve Alevi geleneklerindeki "Şeyh Ahmet"ten hepsi de "İranlı prensler" olarak tanımlanan ve Ahmet adıyla bilinen gerçek tarihteki Şu üç ismi anlamalıyız:

1) Şah Haydar Safevi (Hoca Ahmet Yesevi, Düzgün Baba, Pir Sultan)

2) Büyük Ahmet Rıfai (Ahmet Basri)

3) Küçük Ahmet Rıfai (Karaca Ahmet)

Bunlardan ilki Safeviler'e, son ikisi Rıfailer'e veya Kadiri-Rıfai hareketlerine mensupturlar. Safevi ve Kadiri-Rıfai tarihi gelenekte onların şahsında anlatılmaktadır. Şah Haydar Erdebili (nam-ı diğer: Hoca Ahmet Yesevi), 9 Temmuz 1488'de öldürüldü. Ama gelenekler dikkatle incelendiğinde şah Haydar'a ilişkin kimi olayların çok daha önce yaşamış olan Ahmet Basri (ölm. 1183/7) ve Karaca Ahmet'e (ölm. 1251/2), son ikisine ilişkin olanların da benzer şekilde şah Haydar'a transfer edildiği görülür. Böylece destanda bu figürlerin hem kendileri hem de öyküleri sık sık birbirine karışır, adeta tek kişi gibi algılanırlar.

Kişi geleneklerin dilini onlarla ve gerçek tarihle cebelleştikçe çözer. Geleneklerde sadece olay değil, alan transferi de görülür ki, sırası geldikçe buna da değineceğim. Bu ve benzeri noktalar yakalanmadıkça geleneklerin doğru analizi, gerçek tarihte kime ve neye karşılık düştükleri anlaşılabilir.

Bu bölümde geleneklerimizdeki şeyh Ahmet'e karşılık düşen yukarıdaki isimler hakkında özet bilgiler vereceğim.

ŞAH HAYDAR SAFEVİ (NAM-I DİĞER: HOCA AHMET YESEVİ)

Biraz gerilerden alarak ilerlemekte fayda var.

Safeviler'in isim babası şeyh Safi'dir. şeyh Safi tarikatın başına 1301'de geçer. Safevi devleti ise 1501'de şah İsmail tarafından kurulur. Safevi örgütlenmesinin çekirdeği işte bu 200 yıllık dönemde atılır.

Bu iki asırlık süreçte tanık olunan asıl Safevi yükselişi, Karakoyunlular döneminde ve Cihan şah altında başlar. Bu sıralarda Erdebil postunda şah Cüneyt vardır. Evliya Çelebi ondan da şeyh Safi diye söz etmektedir. Bazı kaynaklarda Cüneyt'ten "Minadoi", Samuel Purchas'ta ise "Sultan Juneyd" veya "Guinne (Giuni, Giunet)" diye sözedilir. 1447/8'de tarikatın başına şah Cüneyt'in gelişi bir dönemektir. Kendisini aktif şekilde Safevi davasının propagandasına adanmış Cüneyt'le birlikte Safevi devrimci hareketi en militan, en siyasi evresine girer. Siyasi iktidarı açıkça hedefleyen ilk Safevi lider odur. Her yana halifeler yollayarak dinsel görünüm altında militan bir siyasi faaliyet yürütür. Anadolu (Rum)'da ve Suriye'de bir Safevi yeraltı şebekesi inşa eder. Öyle ki Minorsky, şah Cüneyt'in inşa ettiği bu örgütlenmeyi Bolşevik Partisi'ne benzeter.

Şah Cüneyt'in bu faaliyetleri Erdebil dahil tüm Azerbaycan'ı hakimiyeti altında bulduran Karakoyunlu hükümdarı Cihan şah'ı ürkütür. Onun baskı ve tehditleri üzerine şah Cüneyt yandaşlarıyla birlikte Erdebil'i terk edip Diyar-ı Rum'a (Anadolu) sığınmak zorunda kalır.

1449-59 arasındaki yaklaşık on yıl boyunca Anadolu'da ve Suriye'de faaliyet yürütür. Konya'da ve Halep'te kaldığı olur. Bir aralık Karamanlılar'ın yanındadır. Bir rivayete göre Karakoyunlu Cihan şah tarafından sınırlar dışı edilince Anadolu'ya yerleşmek için ilkin İkinci Murat (1421-44 ve 1446-51)'a başvurup izin ve yer istemiş, ama red edilince Karamanlılar arasında yerleşmiştir. Ne var ki amacı bilindiğinden Karamanlılar arasında da barınmamıştır. Daha sonra kendisini Azerbaycan'ı terketmeye mecbur eden Karakoyunlular'la rekabet halindeki Akkoyunlular kendisine koruma önerirler. Onu Akkoyunlu başkenti Amid'e (Diyarbakır) davet ederler. Bu teklifi kabul eden şah Cüneyt, 1456-1459 tarihleri arasında tam üç yıl boyunca Diyarbakır'da Akkoyunlular'ın sarayında kalır. Bu sırada Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begum ile evlenir. Safevi-Akkoyunlu ittifakı işte böyle başlar.

Okuyucunun bu dönemeci daha net ve bütünlüklü olarak tasavvur etmesi için, Çemişgezek Emirliği'nin bu sıralarda Akkoyunlular'ın yönetimi altına girdiğini veya girmek üzere olduğunu not etmekte yarar vardır. Kaynakların bir bölümü Çemişgezek'in Akkoyunlu hakimiyetine girdiği tarihi 14'üncü yüzyıl başları, bir bölümü 1433 yılı, bir diğer bölümü ise 1461 olarak vermektedir.

Safeviler'i ve Akkoyunlular'ı ittifaka zorlayan sebep, en başta ortak düşmanları Karakoyunlular, sonra da Osmanlılar'ın Kırmanciye'deki yayılma çabalarıdır. Karakoyunlular bu tarihlerde Batı İran'da yaşayan Goranlar'ın inancılı Ehl-i Hakk'ı devlet dini olarak benimsemişlerdir. Karakoyunlular'ın yönetimi altındaki Azerbaycan ve İran'a doğru genişlemek isteyen Müslüman Akkoyunlular, bu koşullar altında Safevilerle işbirliğini gündemlerine aldılar. Safeviler de bu ittifaktan kendi amaçları için yararlanmak istediler.

Bu sıralarda şah Cüneyt'in faaliyetleri Rum'un en uzak köşelerinde bile duyulmakta, Erdebil Ocağı'nın eski veya yeni Rum'daki tüm halifeleri onun etrafında toplanmaktadırlar.

şah Cüneyt, yandaşları tarafından "Allah", onun oğlu şah Haydar ise "Allah'ın oğlu (İbn Allah)" diye çağrılmaktadır. Daha sonraları şah Haydar ve oğlu şah İsmail de bu sıfatlarla anıldılar. Samuel Purchas, His Pilgrimage (1613) adlı eserinde şah Haydar'ın adını aynen şöyle kaydetmektedir: "Sechaidar, Aidar, Harduelles". Bunlardan 'Harduelles' şekli bana Hızır-İlyas (Hidirellez) kombinasyonunu hatırlatıyor. Nitekim şah İsmail de şiirlerinde "Ben Hızır'ım, Hakk'ım, Allah'ım, gel, Hakikat'e gel" diyecektir (Bk. Minorsky, The Poetry of Shah İsmail I, 1941).

şah Cüneyt, 1456 yılında Sivas-Amasya üzerinden Canik bölgesine gelerek kaynakların 'Rafizi' (Kızılbaş) olarak tanımladığı kendi yandaşlarından beş-on bin kişilik bir kuvvet toplar ve 'Trabzon Rum İmparatorluğu' topraklarına girer. Amacı Trabzon Rum Devleti'ni ele geçirmektir. Beraberindeki kuvvetin en azından bir bölümü, belki de esaslı Çanlar (Mamakanlar, Dersimliler)'dan oluşmaktadır. Böylece bu sıralarda hem Safeviler'in, hem de Akkoyunlular'ın Dersimliler'le fiilen ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır. Kaynaklar Akkoyunlular'ın daha 1341-48 yılları arasında Çanlar (Eski Dersimliler)'la birlikte Trabzon Devleti üzerine akınlarından söz etmekte, Trabzon Devleti çevresindeki Taceddin Oğulları ve Canik Beyliği'nin bu akınlar sürecinde oluştuklarını kaydetmektedirler.

Safevi şah Cüneyt, az evvel işaret ettiğimiz bu seferi sırasında Akça-Kale'yi alır, karşısına çıkan kuvvetleri dağıtıp Trabzon surlarına dayanır (1456). Ama tam bu sırada şah Cüneyt'i bu bölgeden çıkarmak amacıyla Rum Beylerbeyi Hızır Bey'in kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Trabzon hanedanı Komnenoslar'ın yardımına gelir. Geri çekilmek zorunda kalan şah Cüneyt, Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınır. Bu sırada (1456 yılında) Osmanlılar tarafından kuşatılan Trabzon, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın muhalefetine rağmen Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında teslim alınır. Böylece Trabzon Osmanlılar'ın eline geçer (Bk. 1- Prof. Yaşar Yücel-Ali Sevim, Türkiye Tarihi, 2- Trabzon Salnamesi/Trabzon Yıllığı, 3- Prof. Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, 4- Mahmut Goloğlu, Trabzon Tarihi; vd).

Yavuz Selim bu tarihte Trabzon'a Osmanlı valisi olarak bırakılır (1461). Daha Trabzon valisi iken Safeviler'e savaş ilan eder. Tahta çıkınca bu savaşı sürdürür. Çaldıran'da Safeviler'i yenilgiye uğratan da oydu. Onun rolü öyküdeki Hızır Paşa'ya çok benzer. Ama Pir Sultan'a ilişkin gelenekteki Hızır Paşa'nın Trabzon olayında şah Cüneyt'in

üzerine gönderilen Osmanlılar'ın Sivas (Rum) beylerbeyi yukarıdaki "Hızır Paşa" olması ihtimali daha büyüktür. Gelenekteki Hızır Paşa karakteri belki de her ikisini temsil edecek şekilde kullanılmaktadır.

Şah Cüneyt'in Uzun Hasan'a sığınması ve onun bacası ile evlenerek siyasi bir ittifak başlatması yukarıda sözünü ettiğimiz 1456 yılındaki Trabzon seferinden hemen sonradır.

Şah Cüneyt, Trabzon seferinden 4 yıl kadar sonra Şirvan üzerine yaptığı bir seferi sırasında öldürüldü (4 Mart 1460).

Pir Sultan'a ilişkin sözlü gelenekte O'nun Padişah'a karşı şah yanlısı bir ayaklanmanın başını çektiği için asıldığı söylenir. Bu gelenekte 'Padişah' Osmanlı'yı, şah ise Safeviler'i temsil eder. Dolayısıyla Pir Sultan'ın bir Safevi yandaş olarak tasvir edildiği tartışma götürmez. "Açılın kapılar şah'a gidelim" sözünün anlamı da budur. Pir Sultan, "Seyit" olarak bilindiğine ve bir deyişinde "aslım Yemen'de" dediğine göre sadece bir Safevi yandaş değil, aynı zamanda Safevi evine mensuptu. Çünkü seyitlik ve Yemenilik iddiaları Safeviler'in de geleneğidir.

Yemen-soyulu ve Banaz doğumlu bir seyit olduğu kaydedilen Pir Sultan'ın üç oğlu, bir de kızı vardı. Gölpınarlı'nın yazdığına göre Pir Sultan'ın bu üç oğlundan Seyit Ali Banaz'da, Pir Mehmet Tokat'ın Daduk köyünde, Er Gaib ise Dersim'de yatıyor (Pir Sultan Abdal, Milliyet, Varlık Yay., 1995).

Erzincan (Kıştım köyü) ve Dersim'de Pir Sultan Ocağı'nın ve Pir Sultan soyundan gelenlerin varlığı biliniyor. Örneğin Pülümür'ün Zımak ve Hagülü (Hacılı) köylerinde Pir Sultanlar diye bilinenler yaşamaktadır. Ocakları Zımak köyündedir. Bu ocak, yöre halkının rivayetlerine göre, 'iki yılın tarafından Horasan'dan Pülümür'e getirilen büyük bir direktir'. Naşit Hakkı Uluğ'un aktardığı versiyonda Horasan'dan Dersim'e gelirken Pir Sultan'ın bu direği beraberinde getirdiği söylenir. Yine Naşit Uluğ'un aktardığı bir Dersim geleneğine göre hepsi seyit olan Hagülü köyü halkı Sivas'ın 'Hanas' (doğrusu Banaz olmalı) köyünden gelmiş olan Haydar adında bir Kızılbaş babanın torunlarıdır. Pir Sultan'ın asıl adı Haydar olduğuna göre, Dersim geleneğinin referans verdiği Kızılbaş baba, Pir Sultan'ın kendisi olmalıdır. Gölpınarlı'daki bilgilere dayanarak O'nun oğlu Er Gaib'in de Dersim'de yattığına yukarıda işaret ettik.

Yukarıdan beri anlattıklarımın ışığında benim vardığım sonuç şudur:

Pir Sultan olayında adı geçen Hızır Paşa, büyük ihtimalle 1456 yılında şah Cüneyt'i bastırmaya yollanan az evvel değindiğim Sivas/Rum Beylerbeyi Hızır Paşa'dır. Dersim-Kızılbaş geleneğinin ünlü Pir Sultan'ı ise, ya şah Cüneyt'tir ya da bir deyişinde adının "Koca Haydar" olduğunu söylediğine göre daha büyük olasılıkla az sonra anlatacağım şah Haydar'dır. Safevi şahlarından birine ilişkin olayların bir-diğerine transferi mümkündür. Kaldı ki tüm Safevi evinin ve şahlarının öyküsü gelenekte daha çok şah Haydar'ın şahsında anlatılmaktadır. Gelenekleri doğru anlamak için, onların diline aşina olmak ve yazılı tarihin ayrıntılarına hakim olmak gerekir.

Yukarıda anlattıklarımızdan kolaylıkla görülebileceği gibi Pir Sultan olayı münferit ve basit bir olay olmayıp, Kırmanciye tarihindeki kritik bir dönemece referanstır. Bu olay, Safevi önderleri şah Cüneyt ve oğlu şah Haydar'ın bölgedeki faaliyetleri ile, Çanlar'la ittifak içinde gördüğümüz Akkoyunlu Uzun Hasan ve Safeviler'in Kırmanciye'de egemenlik kurmak isteyen Osmanlılar'a karşı verdikleri mücadele ile yakından bağlantılıdır.

Bu özet arka planı takiben şimdi asıl konumuz olan şah Haydar (Hoca Ahmet)'i anlatabiliriz.

şah Cüneyt'in iki eşinden biri Uzun Hasan'ın bacısı, diğeri ise bir Çerkez cariyeydi. Bu iki kadından iki oğlu oldu. şah Haydar, Uzun Hasan'ın bacısından; Hoca Muhammed ise Çerkez kadından olmaydı.

şah Cüneyt'ten sonra Erdebil postuna oğlu şah Haydar geçti. şah Haydar'ın pirligi 1460-88 yılları arasına rastlar.

şah Haydar (Düzgün Bava), Uzun Hasan'ın Diyarbakır'daki Akkoyunlu sarayında doğdu. O'nun annesi, Uzun Hasan'ın bacısı Hatice Begum'du. şah Haydar'ın karısı ise Uzun Hasan'ın kızı Marta'ydı. Marta, Rumca bir addir. Çünkü Marta'nın annesi son Trabzon İmparatoru Kalo Joannes'in kızı Despina Hatun'du. Kısacası ünlü Uzun Hasan, şah Haydar'ın hem dayısı hem de kayınbabasıdır. Dersim ve Alevi geleneklerini doğru yorumlamak için bu ilişkiler bilinmek zorundadır. Çünkü bu yakınlıklar aşiretlerin tasnifi de dahil olmak üzere geleneğe yansımaktadır. Bu konunun ayrıntıları için Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmamın Dördüncü Bölümü'ne bakılmalıdır.

Adı geçen çalışmada işaret ettiğim gibi, Uzun Hasan, Dersim geleneğinin şah Hasan'ı; şah Haydar ise bu aynı geleneğin Khalemamsor (Seyit) dediği figürdür.

Khalemamsor, "Kırmızı Elbiseli" (Kızılbaş) demektir. Çünkü O'nun izleyicileri kendisinin adıyla Haydari, partizanlarına giydirdiği başlığın renginden dolayı da Surh-u Ser (Kızılbaş) diye bilindiler. Oniki imama atfen oniki dilimli Tac-İ Haydari (Kızıl Taç)'yi o koydu. Ondan itibaren Dersimliler de dahil olmak üzere Safeviler'e ve yandaşlarına Kızılbaşlar ve/veya Haydariler dendi. Bazı kaynaklar ve şecereler ondan Haydar Baka, Haydar Sultan, Haydar Mirza vd gibi adlarla sözediler.

Babası şah Cüneyt'in Akkoyunlular'la kurduğu ittifak siyasetini şah Haydar da devam ettirdi. Uzun Hasan'ın kızı Marta ile evlenerek bu ittifakı daha da pekiştirdi. şah Haydar'ın eşi Marta, Dersim geleneğinde "Kınc-İ Sur" (Kırmızı Elbiseli, Kızılbaş) diye bilinir. Diğer kaynaklar bu kadına Halime, Baki Ağa (Baki Ağa, Bagi Aka), Alem-şah Begum, Halime Begum vd gibi adlarla referans verirler (Bk. 1- Silsilet-i Neseb-i Safaviya/Saffat El Saffa, 2- Münecimbaşı, 3- Habib al-Siyar, vd).

Marta (Kınc-İ Sur) ile evliliğinden şah Haydar'ın üç oğlu oldu:

En büyüğü şah Ali (Yar Ali, Ali Mirza, ölm.1494), ortancası İbrahim, en küçüğü de şah İsmail'di. Onun Süleyman adında bir oğlu da anılır. Deguignes, şah İsmail'den İsmail Sofi diye sözeder. "Yesevi" kavramının aslı Safi, Sofi, Safevi sözcükleridir. Alevi geleneğinde "Yesevilik" denen şey, Safeviliğin ta kendisidir.

şah Haydar da babası şah Cüneyt gibi savaşçı bir dervişti, bir profesyonel devrimci tipiydi. Babası gibi o da muharebe meydanında düştü.

Uzun Hasan 5-6 Ocak 1478'de Tebriz'de öldüğünde yerine ilkin oğlu Halil, sonra da Halil'in küçük kardeşi Yakup geçmişti. Haydar, Yakup'un bacısı Alemşah (Kınc-İ Sur) ile evliydi. Yani Yakup, şah Haydar'ın kayınbiraderiydi. Ama Akkoyunlular'ın Safevilere dönük politikası Yakup'la birlikte değişmeye başladı. Yakup, babası Uzun Hasan'ın severek giydiği söylenen Kızıl Tac'ı giymeyi reddetti. Tahta çıkar çıkmaz Safeviler'in ve yandaşlarının bu taci giymelerini yasakladı. şah Haydar'ın kendi bacısı Alemşah (Kıncısür)'tan olma üç oğlunu Erdebil'de yakalatıp dört-buçuk yıl boyunca Fars'ta hapis tuttu.

şah Haydar'ın hedefi siyasal iktidardı, kendi devletini kurmaktı. Bu hedefe

Akkoyunlular'la hesaplaşmadan varamayacağı açıktı. Onlarla kapışmadan evvel Çerkezistan ve Dağistan Hıristiyanlarına karşı akınlar yaptı. Ama oraya varmak için şirvanşahların topraklarından geçmek zorundaydı. 1460'ta şah Haydar'ın babası Cüneyt'i öldüren bu şirvanşahlar'dı. Akkoyunlu Yakup, bu tarihteki şirvan şahı'nın damadıydı. Şah Haydar, şirvan'ın başkenti şamahi'ye saldırdığında şirvan şahı Yakup'tan yardım istedi. Yakup'un yolladığı dörtbin mevcutlu Akkoyunlu birliğini de alarak şah Haydar'a saldırdı. Böylece şah Haydar (Kalemamsor, Ahmet Yesevi, Düzgün Bava)'ın kendisi de, intikamını almaya çalıştığı babası şah Cüneyt gibi, yaşamını şirvan (Tabarsaran)'da, ağır bir ok yarası sonucunda yitirdi. Yandaşları tarafından orada, muharebe meydanında gömüldü (9 Temmuz 1488).

Böylece Safevi devrimci hareketi kendi zamanlarında yandaşları tarafından Hızır veya Allah olarak bilinmiş olan bu baba-oğulun ikisini de şirvan'da muharebe alanında yitirdi. Bu yenilgide ve şah Haydar'ın öldürülmesinde Akkoyunlu Yakup'un gönderdiği birlikler kesin bir rol oynadı.

Dersim geleneğinin Ahmet Yesevi ve Düzgün Bava derken kastettiği bu şah Haydar'dır. Geç Dersimliler onu kendi cedlerinden biri ve kendi dinlerinin kurucusu olarak görürler. Benim fikrime göre, Geç Dersimli "Zonê ma zonê Xızır'ıyo, tonê ma tonê Xızır'ıyo" dediğinde işte bu şah Haydar'a, onun diline (Dîmilki) ve kılığına (Kırmızı Elbise/Kızıl Başlık) referans vermektedir.

Cedlerine tanrısallık atfeden Dersimli, cedlerinden biri olarak gördüğü bu şah Haydar'ı da öyle kabullenmiş, dahası Düzgün Baba da dediği bu şah Haydar'ı Dersim'in kâbesi olarak görmüştür.

O, göksel değil, yerseldi. Semavi değil, dünyeviydi. Bir ruh değil; gerçek, somut bir insandı. Başka bir alemde değil, hepimiz gibi bu dünyada yaşadı. Onun tanrısallaştırılması, geleneğimizin tanrı, insan ve doğa görüşüyle, kendi cedlerine ve önderlerine tanrısallık atfetmesi ile ilişkilidir.

Bunda anlaşılacak bir yan yoktur. Çünkü, "Biz insanı Hak biliriz", çünkü, "Kiblemiz insandır bizim", çünkü "Heq, Mordemo dê gırso".

Yalan'ın "kutsal"ı onu yalan olmaktan çıkarmaz. Kutsal kitaplar yalan söylüyor. İnsanları yaratan Tanrı değil, tanrıları yaratanlar insanlardır. Tanrılar, insandan ve toplumdaki çıkmadır. Bu gerçek kavranmadıkça ne tarihimizi, ne inancımızı, ne de başka bir şeyi doğru kavrayamayacağımız gibi, zihnimize, elimize kolumuza kendi irademizle kelepçe vurur, bir şeyleri açıklamaya çabalarken bilerek veya bilmeyerek her şeyi daha bir anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz kılarız. Kutsal kitapların, kilise papazları veya cami imamlarının deneye, gözleme, olgulara değil, fakat imana dayalı uçuk bakış açisiyle bir yere varamayız.

Özcesi, ayağımızı yere basar, yazılı tarihe ve gerçeklere tutunursak, Dersim'in Hızır bildiklerinden biri bu şah Haydar'ın ta kendisidir.

"Hızır bildiklerinden biri" diyorum, çünkü Hızır denen figür, 1) Bu kültürün bulunduğu her halkta aynı değildir, 2) Her çağda aynı değildir.

Burada Dersim ve Aleviler'in ruh göçü inancı, dairesel dünya ve tarih görüşü de hatırlanmak zorundadır.

Yeri gelmişken Dersim inancındaki Eli veya Oli'nin Hz. Ali ile bir ilişkisinin olmadığını, ama geç dönemlerde şiiliğin etkisiyle Eli adının yerine Ali'nin ikame edildiğini, böyle bir yorumun savunulmaya başlandığını söylemek zorundayım. Bu şii etkinin şiilik olarak tanımlanamasa da, özellikle Safevîlik üzerinden geldiği düşünülebilir.

Peki Eli kimdir? Bence Dersim inancındaki Eli, Hızır-İlyas (Hidirellez) kombinasyonunda karşılaştığımız İlyas'ın ta kendisidir. “Ya Xızır, ya Eli!” dediğinde Dersimli'nin referansı İlyas'tır. Onu genelde Hızır'la birlikte anar. “Xeylasu” veya “Xeylaşı” adı da İlyas'la ilişkilidir.

şimdilik bu kadarıyla yetinmek, Hızır ve İlyas konusunun ayrıntılarını daha sonraya bırakmak zorundayım.

Not: Bu bölüm henüz bitmedi. Bir sonraki bölümde Büyük Ahmet Rıfai ve Karaca Ahmet işlenmektedir. Seyfi Cengiz.

DERSİM SEYİTLERİ (ÜÇÜNCÜ BÖLÜM'ün devamı)

DERSİM SEYİTLERİ (ÜÇÜNCÜ BÖLÜM'ün devamı: AHMET BASRİ)

SEYFİ CENGİZ

BÜYÜK AHMET RIFAI (NAM-I DİĞER: AHMET BASRİ)

Ahmet Rıfai (1118?-1183/1187), Rıfai tarikatının kurucusudur.

Tam adı, Ebu'l Abbas Ahmet bin Ali er-Rıfai'dir (Ahmet bin Ali bin Yahya; Seyyid Ahmed b. Ali el-Mekki b. Yahya er-Rifai).

Rivayetlerde baba tarafından İmam Musa Kazım soyundan olduğu öne sürülür.

Annesinin adı Fatıma'dır. Basra doğumlu olduğu için Ahmet Basri olarak da bilinir.

Basra'nın Karyet Hasan adlı bir köyünde doğmuştur. Bu köy Irak'ın Bataih bölgesindedir. Bu yüzden ona Ahmet Bataihi de denilir.

Yedi yaşındayken babası ölür. Yetim kalan Ahmet, bir tarikat şeyhi olan dayısı Mansur El-Bata'ihî (Mansur Rabbani, Şeyh Rabbani) tarafından büyütülür. Kadiri tarikatının kurucusu ünlü Abdülkadir Gilani, Ahmet Rıfai (Seyit Ahmet)'nin dayısıdır.

Seyit Ahmet, tasavvuf eğitimini dayısı Mensur ile Ebu'l Fazl Ali el-Wasîti (Şeyh Ali-el-Vasîtiyü'l-Kureşî/Şeyh Aliyyü'l-Vasîti/Alıyyü'l Kâri Vasîti/Alıyyü'l Kâri)'den alır.

Dayısı Mansur, ölmeden önce kendi tarikatının başına yeğeni Ahmet'i bırakır (1146?).

Seyit Ahmet Rıfai, bu tarikatın kurucusu olarak kabul görür ve bir zaman sonra onun adıyla Ahmediler ve/veya Rıfailler diye bilinmeye başlayan bu tarikat, zamanla geniş bir coğrafyada etkinlik kurmayı başarır.

Ahmet Rıfai'nin kendi çağdaşı Abdülkadir El-Gilani ile ilişkileri konusunda birbirini tutmayan bilgilere rastlıyoruz. Bazıları onu Kadiri tarikatının kurucusu ve dayısı Abdülkadir Gilani'nin bir izleyicisi olarak tanıtırken, bazıları da bunun tam tersini iddia etmektedir.

En ilk sufi örgütlenmeler olan Kadiri ve Rıfai tarikatları arasında da kurucuları arasındaki ilişkiye benzer yakın bir ilişki ve içiçelik vardır. Bu iki tarikat sık sık bir ve aynı veya birbirinin kolları gibi görülürler. Birinin bulunduğu yerde diğerine de rastlıyoruz.

Abdülkadir Gilani'nin faaliyeti Bağdat, Ahmet Rıfai'ninki ise Basra eksenlidir.

Selçuklular döneminde ve sonrasında Kadirilik ve Rıfaiik Anadolu'da en yaygın tarikatlardı.

Ahmet Rıfai'nin üç kez evlendiği kaydedilir.

İlk eşi dayısı Mansur'un kuzeni Hatice'dir. Daha sonra Hatice'nin bacısı Rabia, en son olarak da Muhammed bin El-Kasimiya'nın kızı Nefise (Nafisa) ile evlenmiştir.

Ahmet Rıfai (Ebu'l-Abbas)'nin üç oğlunun hepsi de babalarından önce öldükleri için kendisi öldükten sonra merkezi Irak'ta bulunan tarikatının başına bacısının oğlu Ali bin Uthman geçmiştir.

Ahmet Rıfai, Abbasi halifelerinin bile hürmet gösterdiği devrinin tanınmış ve saygın bir sufisi olarak tanıtılmaktadır. Türbesi Bağdat'ın güneyinde Vasit yakınındadır. Kurduğu tarikat Ahmediyye, Rifaiyye ve Batahiyye gibi değişik adlarla bilinmişse de sonraları Rifaiyye adı öne çıkmıştır. "Kutb'ul-Arifin" (Ariflerin Kutbu) olarak da tanımlanan Ahmet Rıfai'nin kendi çağına ve sonrasına etkisi çok büyük olmuş, neredeyse tüm İslam ülkelerinde onun adına dergâhlar kurulmuştur. Fakat Rıfaiik esas olarak Irak, Urum (Anadolu), Suriye ve Mısır'da güçlenmiştir. Birer derviş tarikatı olan çeşitli ülkelerdeki kolları genelde o ülkelerdeki başlatıcılarının adıyla bilinmiştir.

John P. Brown, The Darvishes adlı kitabında Kutb-ed-Din Haydar tarafından 13'üncü yüzyılda kurulan Haydariler tarikatını da Rıfailer'le ilişkilendirir, hatta yakın akrabalıkları olduğuna işaret eder. Haydariler'in ellerine, kulaklarına ve boyunlarına demir yüzükler taktıklarını ve tıpkı Rıfailer gibi ateş üzerinde dans ettiklerini hatırlatmakta yarar var.

Ahmet Rıfai'nin kurduğu tarikatta eski İran çok-tanrıcılığının ve Zerdüş inançlarının etkileri kolaylıkla görülebilir. Örneğin bu tarikatta ateş ve ocak çok önemlidir. Yanan firlara girmek, yılan terbiye etmek, aslan veya ayı binip yılanı kamçı gibi kullanmak vb gibi tehlikeli işler de bu tarikatın başlıca eğitim konuları olmuştur.

Rıfai dervişlerinin bu pratikleriyle Dersim derviş pratikleri arasındaki benzerlik son derece açık ve çarpıcıdır. Bu pratikler ortodoks Sünni kesimler tarafından Müslümanlıkla bağdaştırılmamış, şiddetle reddedilmiştir.

1326 yılında Irak'ın Vasit bölgesine gelen Faslî seyyah İbn Batuta, Ahmet ar-Rıfai'nin Umm Ubayda adlı köydeki mezarını ziyaret eder. O'nun anlattığına göre ordaki ocakta alevler içinde 'Ateş Dansı' yapan ve ağızlarında ateş söndüren binlerce derviş vardı. İbn Batuta onlardan 'Ahmedi Dervişleri' (Ahmediler) diye söz eder.

Rıfailer'in Anadolu'ya Babai ayaklanması öncesinde göçüp yerleştikleri kesin gibidir. Güney Irak'tan gelerek Harran üzerinden Karaman Eyaleti, Malatya ve Dersim'e doğru ilerledikleri anlaşılmaktadır.

İbn Batuta, Anadolu'da Rıfai tarikatının kurucusu Ahmet Rıfai'nin soyundan gelme Şeyh İzzü'd-Din ve kardeşlerinden, Şeyh Ahmed Kuçek b. Tacu'd-Din er-Rifai'nin evlatlarından bahseder. Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri'nde Seyid Ahmed Kuçek-i Rufai (bazen sadece Seyit Ahmet veya Seyit Ahmed Rufai diye geçer)'den söz eder ve ona mensup olanların Ahmediler diye bildiklerine işaret eder. Eflaki'de adı verilen Rıfai şeyhlerinden biri de Ahmed Kuçek-i Rıfai (Küçük Ahmet Rıfai)'nin oğlu Seyyid Taceddin'dir. Tacüddinoğulları (1308-1425) adıyla bilinen beyliğin Seyit Taceddin Rufai ile ilişkili olması mümkündür.

Bir keresinde bir grup dervişle birlikte Konya'ya giden Seyit Taceddin, Celaleddin Karatay Medresesi'nde Konya halkının büyük ilgi gösterdiği bir gösteri yapar. Eflaki'nin aktardığına göre bu gösteriye Mevlana Celaleddin Rumi'nin karısı da gider ve bu

yüzden Mevlana tarafından azarlanır. Açık ki 13. yüzyıl Anadolu'sunda Rıfai şeyhleri ve tarikatının etkinliği ünlü Mevlana'yla kıskançlığa sürükleyecek denli büyüktü. Eflaki'nin Rıfai dervişleri olarak kendilerinden sözettikleri yalnızca yukarıda adları geçen ikilidir. O, Mahmud Hayrani'den de söz etmekte ama O'nun Rıfailiği konusunda herhangi bir şey dememektedir. Oysa Mahmut Hayrani de bir Rıfai dervişidir, dahası, şeceresinden anlaşılacağı gibi Küçük Ahmet Rıfai'nin kardeşidir. 1251/2'de ölen bu Küçük Ahmet Rıfai'nin Karaca Ahmet'le bir ve aynı şahıs olduğunu düşünüyorum. O halde 13. yüzyılda Anadolu'da Kadiri-Rıfailiği temsil eden ünlü isimlerden ikisi Küçük Ahmet Rıfai (Karaca Ahmet) ile kardeşi Mahmut er-Rıfai (diğer adıyla Mahmut Hayrani/Mahmut Harrani) idiler. Küçük Ahmet Rıfai'ye ait olduğu rivayet edilen Ladik'teki türbe üzerindeki kitabede Ahmet Küçük-i Rıfai'nin Abdülkadir Gilani'nin soyundan olduğu söylenir. Abdülkadir Gilani ile Büyük Ahmet Rıfai'nin akraba olduklarına değinmiştim.

Rıfailik ile Kadiriliğin sık sık bir ve aynı tarikat veya birbirinden çıkma akraba tarikatlar gibi görülmüş olmaları ve ikisi arasındaki sınırların belirsizliği nedeniyle kısaca Kadiriliğe de değinmemiz gerekir.

Kadiriliğin kurucusu ve isim babası Abdülkadir Gilani'dir. Gilan'ın Nif köyünde doğdu (1077/8). Babası bir seyit ailesinden geldiği söylenen Ebu Swaleh (bir diğer kaynağa göre Seyit Musa), annesi ise yine seyit olduğu öne sürülen Abdullah Sauma'nın kızı Fatma'dır. Asıl adı Muhyiddin, künyesi Ebu Salih'tir. Tam adı, Muhyi el-Din Ebu Muhammed bin Ebi Salih Cengi Dost şeklinde yazılmaktadır. Ünlü bütün İslam dünyasına yayılmış büyük bir sufidir. 1166 yılında Bağdat'ta öldüğü kaydedilir. Küçük yaşta babasını yitiren Gilani (El-Gili), annesi ve dedesi Seyit Sauma tarafından büyütüldü. 17/18 yaşına geldiğinde eğitim için gönderildiği Bağdat'ta yerleşti. Eğitimini Ebu Zekeriya Tebrizi (ölm. 1109), Ebu'l-Wafa b. el-Akil (ölm. 1121), Şeyh Ebu Saeed Mahzumi ve Ebu'l Hayr Hammad el-Dabbas (ölm. 1131)'dan aldı. O'nun faaliyet alanı öldüğü tarihe kadar hep Bağdat'tı.

Yaşadığı çağın en büyük seyit ve sufilerinden birisi olarak görüldü. Elli yaşında başlattığı vaazları sırasında 70-80 bin kişinin toplandığı söyleniyor. Kaynaklara göre bu vaazlara Abbasi halifeleri ve yüksek görevlileri de katılmıştır. Bazı kaynaklar onu İslam dünyasının en büyük seyidi ve sufisi olarak tanımlar. Kurduğu tarikat sayısız yandaşları ve oluşturulan vakıflar sayesinde uzun süre yaşadı ve daima kendi soyundan kişilerce yönetildi. Merkezi Bağdat'ta bulunan bu sufi tarikat, Irak'ın yanı sıra, İran, Suriye, Anadolu, Orta Asya, Hindistan ve Kuzey Afrika'ya varana dek yayılıp güçlendi. Irak'taki merkezi 13'üncü yüzyılda Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı.

Taptuk Emre ile onun halifesi ünlü Yunus Emre'nin Kadiri oldukları rivayet edilmektedir. Dervişler arasında yaygın bu rivayete F. Köprülü de değinmekte, Bolu veya Sivrihisar'da doğduğu rivayet edilen Yunus Emre'nin bir Kadiri olduğuna ilişkin görüşleri ve Yunus Emre'nin Divan'ından bu görüşleri destekler nitelikteki şu mısraları aktarmaktadır:

“Abdü'l-Kadir gibi bir er bulunmaz
Medet et Sultanım Şeyh Abdu'l-Kadir”.
(Bk. Köprülü, a.g.e).

Pek çok kaynakta 1363'te kurulan Yeniçeri Ocağı'nın fikir babası Çandarlı Kara Halil'in de bir Kadiri olduğu kaydedilir. Böylece Yeniçeri Ocağı'nın kurucuları arasında da Rıfai-

Kadiri'ler bulunduğunu öğreniyoruz.

Buraya kadar verdiğimiz bilgileri alt alta yazdığımızda Osmanlılar peryodunda kayda geçirilmiş olan menakıblarda Bektaşî diye tanıtılan ünlü şahsiyetlerin bir çoğunun Kadiri-Rıfai olduklarını görüyoruz.

Kadirilik, değişik ülkelerde ordaki kurucularının adlarıyla bilinmiştir. 15'inci ve 16'ıncı yüzyıllarda Anadolu'da İznikli şair Eşrefoğlu Rumi (Eşrefoğlu Şeyh Abdullah Rumi, 1353-1469) ve İsmail Rumi tarafından temsil edilen Kadirilik, onların adlarıyla Eşrefiye ve Rumiye diye de bilinmiştir.

Kadirilik, Ortodoks (Sünni) bir tarikat gibi tanıtılsa da Sünni İslam'la çatışan doktrin ve pratiklerine de işaret edilmektedir. Sözgelimi özellikle Gilanizm adı altında bilindiği Kuzey Afrika'da Abdülkadir Geylani'ye yandaşları tarafından tanrılık atfedilir, kendisine tapılırdı. Bir derviş tarikatı olan Kadirizm'de Müslümanlıkla bağdaşmayan daha pek çok eğilim sayılabilir.

Sufi tarikatlarla ilgilendiğimizde onların kendilerine özgü bir dili ve terminolojisi bulunduğunu görürüz. Bu dili öğrenmeden, zahir ve batin hadisesini kavramadan onları tam olarak tanıyamayız.

'Dersim Seyitleri' başlıklı bu yazı dizisinin birinci bölümünde Ali Kemali'den bir liste vermiş ve hatalı veya eksik yönlerine rağmen bu listenin konumuza giriş için maksada uygun düştüğüne işaret etmiştim. Bu listenin maksada uygunluğu içerdiği ipuçlarından dolaydır. Yeri geldikçe bu ipuçlarını kullanacağım.

Örneğin bu ipuçlarından biri Ali Kemali'nin listesindeki şu bilgidir:

"Şeyh Aziz Mahmut Evladı: Şeyh Abdülkadir Geylani'ye mensuptur".

Tek satırlık bu bilgi bile Kadiri ve Rıfai tarikatlarının içiçeliğine, Dersim'de Abdülkadir Gilani ve onun kurduğu Kadiri tarikatıyla ilişkili seyitlerin/ocakların bulunduğu işaretlerdir.

(Gelecek kısımda, Esrarengiz İkili: Karaca Ahmet ve Mahmut Harrani Kardeşler)

DERSİM SEYİTLERİ (Üçüncü Bölümün son kısmı: KARACA AHMET, HACI BEKTAŞİ VELİ ...)

DERSİM SEYİTLERİ (Üçüncü Bölümün son kısmı: KARACA AHMET, HACI BEKTAŞ VE MAHMUT HARRANİ)

SEYFİ CENGİZ

KARACA AHMET

Bir konuda net bir görüş oluşturmak için, ilkin o konu hakkında en önemsiz görünen ayrıntılar da dahil, bilinebilen veya ulaşılabilen ne varsa öğrenmek gerekir. Ciddi bir araştırmacı başka türlü davranamaz. Gerekli bilgileri edinmeden fikir oluşturamaz. Ama varılan sonuçları okuyucuya aktarırken ayrıntıları bir kenara bırakıp esasları öne çıkarmak zorunludur. Bu sebeple burada okuyucuyu ayrıntılarla meşgul etmeyecek, konu hakkında yeterli bir bilgilendirme yapmak koşuluyla fikirlerimi en özet biçimde

sunmayı deneyeceğim.

Bu yazının Birinci Bölüm'ünde yer verdiğim Ali Kemali'nin listesinde Gözcü Kara Ahmed Dede adi altında geçen kişi ünlü Karaca Ahmet'tir. Horasan'dan Rum'a Ahmed Yesevi tarafından gönderilen dervişlerden biri olduğu iddia edilir. Bazı kaynaklarda aynı zamanda hekimlik yaptığına işaret edilmektedir. Alevi cemlemindeki on-iki posttan gözcü postuna Karaca Ahmet Sultan Postu denilir. Hacı Bektaş Vilayetnamesi (Menakibi Hünkar Hacı Bektaş-i Veli, Gölpınarlı, 1958)'nde Hacı Bektaş'in geldiği tarihte "Rum'un Gözcüsü"nın Karaca Ahmet olduğu söylenir. Yani Rum diyarına (Anadolu) Hacı Bektaş'tan önce geldiği, burdaki erenlerin serçeşmesi ve onbinlerce izleyicisi (57 bin) olan güçlü bir veli olduğu anlatılmak istenir. Bazen bir Ahmet Yesevi halifesi ve Hacı Bektaş'in müridi gibi tanıtılırken, bazen de Hacı Bektaş'in halifesi gibi tasvir edilir. O'nun Ahmet Yesevi ile ilişkisinde görülen aynı karışıklık Hacı Bektaş'la ilişkisinde de gözlenir.

Değişik kaynaklarda veya nefeslerde Karaca Ahmet'in adı aşağıdaki şekiller altında görünür:

Kara Ahmet
Karaca Ahmet
Karacalı Ahmet Sultan
Gözcü Karahmed (Kar Ahmed)
Karac'ahmed (Karac Ahmed)
Ahmet Karaca
Gözü Karahmed
Kari Ahmed Sultan
vd gibi.

Karaca Ahmet soyunun yerleştiği ve defnedildiği pek çok yer Karaca adını taşımaktadır. Ulaşabildiğim kaynaklarda Kar, Kari, Kara, Karac, Karaca veya Karacalı gibi değişik şekiller içinde karşılaşılan bu sözcüğün kökeni ve anlamı konusunda üzerinde hemfikir olunan bir açıklamaya rastlamadım. John P. Brown, Karaca sözcüğünün 'geyik' anlamı verdiğine dikkat çeker (Bk. The Darvishes, 1868). Hasluck, Kara sözcüğünü 'siyah', Karaca şeklini ise 'siyahı' olarak yorumlar. Kayıtlarda Karaca Ahmedli adında bir aşiret görünmese de, Karaca Ahmet'in dikkate değer bir aşiret reisi veya seyidi olduğunu düşünür. Örnek olarak Halep'in kuzey-batısında oturan Rihanli aşiretinin Kara Ahmedli adında bir kabilesinden, ayrıca Kastamonu merkezli Çandar-oğulları beyliği ile ilişkili Kizil Ahmedli aşiretinden söz eder (Bk. Hasluck, a.g.e., s. 339-40 ve 403).

Anadolu ve Rumeli'de Karaca Ahmet'in olduğu öne sürülen sayısız mezar bulunuyor. İstanbul (Üsküdar), Manisa (Horoz Köyü), Akhisar (Karaca Köyü), Uşak, Aydın, Afyon (Karacaahmet Kasabası), Bulgaristan ve Yugoslavya (Üsküp civarındaki Tekke köyü)'de türbeleri; bir çok diğer yerde makamları/nişanları vardır. Menkabeye göre, H. Bektaş Veli, "Karacam, bir yerde mekanin, yedi yerde çerağın yansın" demiştir.

Bir iddiaya göre asil türbesi bir Karaca Ahmet Dergahi'nin de bulunduğu Üsküdar'dadır. Burdaki dergâhin 1329 yılında, yani Osmanlı sultani Orhan Gazi zamanında kurulduğu söylenmektedir. Evliya Çelebi (1611-1682), Seyahatname adlı eserinde Karaca Ahmet'i bir İran şahinin oğlu (Acem şehzadesi) olarak tanıtır. Mezarının Akhisar'da olduğunu, ama Kırşehir'de de bir makami bulunduğunu yazar. 'Kara' sözcüğü Kırşehir'deki bu

makamin Suluca Kara Hüyük olabileceğini düşündürür. Evliya Çelebi'nin kaydına göre hem Akhisar'daki türbesi, hem de Kirşehir'deki makami birer hac yeri idi. Evliya Çelebi, ünlü Celaliler'den Kara Haydar Oğlu'nun asilişini anlattıktan hemen sonra ise, mezar ya da türbeden söz etmeksizin Üsküdar'da Karaca Ahmet Efendi Hazretleri'ni ziyaret ettiğini söylemektedir (Bu konuda ayrıca bk. Hasluck, a.g.e., I. veya II. cilt, s. 40, 51, 197).

Karaca Ahmet'in 13'üncü yüzyılda yaşadığı kesindir.

Ama Karaca Ahmet'i Türk veya Türkmen olarak tanıtmakta ısrarlı olan çevreler onun 1329, hatta 1371 yılında hâlâ hayatta olduğunu iddia etmektedirler.

Sözgelimi araştırmacı Mehmet Yaman, Saruhan Beyi İshak Çelebi zamanında Manisa'da düzenlenmiş 1371 tarihli bir vakfiye senedinde 'Süleyman Horosani oğlu Karaca Ahmet' ifadesinin geçtiğine işaret ederek, bu ibareyi Karaca Ahmet'in 1371'de hala hayatta olduğuna yorumlamakta ve şeceresini de babadan oğula aşağıdaki gibi vermektedir: Süleyman Horosani (karısı Sultan Ana), Karaca Ahmet ve bacısı Kadincik Ana (Fatma Nuriye Bacı), ve Karaca Ahmet'in oğulları Eşref, Hidir Abdal, Kani/Gani Abdal ve Kamber Abdal.

(Mehmet Yaman'dan akt. Burhan Kocadağ, Karaca Ahmet Sultan Dergisi).

M. Şimşek'in Hidir Abdal Sultan Ocağı adlı kitabında (1991) ise, Karaca Ahmet'in oğlu olduğu öne sürülen Hidir Abdal için şöyle bir şecere verilmektedir:

Zeynel Abidin, Seyit Ahmet Karaca, Hidir Abdal, Seyyid Habib, Esseyid Behlül (Pehlul), Esseyid Bali, Seyyid Cafer, Seyit Ali, Seyid Unsur, Seyit Otman, Seyit Ahmet, Kamber (Kanbar) Abdal, (Seyit Yusuf?), Seyid Mehmet, (burdaki 2-3 ad bir yerde tek isim gibi verilir, SC), Seyit Mansur, Seyit Mehmet, Seyit Ahmet, Esseyid Mahmud, Mehmet, Hüseyin, İsa, İbrahim, Mehmet, Es-Şerif Mehmed (Durmuş), Yusuf, Mehmed, Es-Şerif Davud, Mehmed, Es-Şerif Ali, Hüseyin, Es-Şerif Ömer, Seyit Hayran, Seyit Hüseyin, Seyit Hayran el-Kadi (Mustafa el-Kadi), Esseyid Yahya Efendi (Bk. a.g.e., 25).

Adi geçen kitapta değişik sayfalarda ayrı ayrı verilen şecerelerdeki isimlerin bir bölümü birbirini tutmuyor. Nejat Birdoğan'ın Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi adlı kitabında verdiği Hidir Abdal soyağacı da yukardaki versiyondan kısmen farklı (Bk. a.g.e., s. 206-207).

Karaca Ahmet Sultan Derneği tarafından yayınlanan bir dergide de benzer görüşler savunulmaktadır. Örneğin bu dergide yer verilen Burhan Kocadağ imzalı bir yazıda Karaca Ahmet için 'Horosanlı bir Türkmen beyinin oğludur' denilmekte, M. Yaman'ın öne sürdüğü görüşler tekrarlanmaktadır (Bk. Karaca Ahmet Sultan Dergisi).

KARACA AHMETLER

Karaca Ahmet'in 14'üncü yüzyıl sonlarında hâlâ yaşadığını iddia eden yazar ve araştırmacıların anlamadığı noktalardan biri, kaynakların birden çok Karaca Ahmet'ten söz ettiği, aynı soyun birbirini izleyen kuşaklarında bu aynı adı taşıyan lider figürlerin bulunduğudır.

O halde önce Karaca Ahmet adını taşıyan birden çok kişi bulunduğu gerçeğini kanıtlayalım.

1) Evliya Çelebi'nin Akhisar'da mezarı, Kirşehir'de makami bulunduğunu söylediği Karaca Ahmet.

2) Yine Evliya Çelebi'nin Celaliler'den Kara Haydar Oğlu'nun asilişini anlattıktan hemen sonra, Üsküdar'da ziyaret ettiğini söylediği Karaca Ahmet Efendi Hazretleri

(mezar ya da türbeden sözetmez).

3) Karaca Ahmet'in Karacaahmet Mezarlığı'nda yatan ve kendisiyle aynı adı taşıyan torunu şeyh Ahmet ibn-i Ali Dede (ölm. 1601/1602). (Bk. İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, cilt 2, s. 495, İstanbul, 1977). Üsküdar'da yatan Karaca Ahmet, dedesi veya dip-dedesiyle karıştırılan bu torunu olabilir. Evliya'nın ziyaret ettiğini söylediği Karaca Ahmet Efendi de belki budur. İ. H. Konyalı, sevilen, sayılan ölümler için asıl kabrin bulunduğu yerden başka yerlere taşlar dikildiğini ve bunlara Makam Taşı dendiğini kaydetmektedir. Böylece bazı saygın ölümlerin birçok yerde makamı bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı kişinin pek çok yerde mezarının bulunduğu iddiaları bu gelenekten ileri gelebilir. Yani makamlar da asıl mezar gibi görülmektedir.

4) Zeyd-soylu olduğunu söyleyen Veli Baba'nın kendi menakibinde (Veli Baba Menakibnamesi) verdiği Zeyd soyu şeceresinde Seyit Cafer (ölm. 1282)'in oğulları Uzun Er (Seyit Ali) ile Karaca Ahmet Veli adlarına rastlarız. Veli Baba, bu Uzun Er'in Hacı Bektaş'ın halefi olduğunu söylemektedir. Bu bilgi, başka verilerle birleştirildiğinde Kizil Deli olarak da bilinen ünlü Seyit Ali Sultan ile Uzun Er lakaplı burdaki Seyit Ali'nin aynı oldukları rahatlıkla görülebilir. Benim görüşüm bunların bir ve aynı olduklarıdır. Burada bu Seyit Ali Sultan'ın kardeşi olarak tanıtılan bir diğer Karaca Ahmet ile karşı karşıyayız (Karaca Ahmet Veli). Veli Baba'da hem Uzun Er (Seyit Ali, Seyit Ali Gazi, 1290-1365), hem de kardeşi Karaca Ahmet Veli Hacı Bektaş'ın çağdaşları olarak gösterilirler. Burdaki Karaca Ahmet Veli'nin El-Hüseyin, El-Hüseyin'in de El-Halil adında bir oğlundan sözedilir.

5) Veli Baba, kendisinin çağdaşı olduğu anlaşılan İğdedibi'nde medfun Karaca Ahmet Veli Salis diye birinden daha sözeder (s. 234). Sani, ikinci; Salis ise üçüncü demektir. Bundan çıkan sonuç sadece Veli Baba'nın en az üç adet Karaca Ahmet'ten bahsettiğidir.

6) Veli Baba diğerlerinin yanısıra yalnızca Karaca Ahmed adında bir başkasını anar (s. 236).

7) 1515 yılında Dersim'e bağlı Kemah'ın egemeni olan "Karaçin oğlu Ahmet Bey" (Bk. İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında).

Daha sayalım mı?

Henüz sayabileceklerim var. Ama bu kadari Karaca Ahmet adlarını taşıyan pek çok kişiyle karşı karşıya olduğumuz gerçeğini kanıtlamak için yeter de artar bile. Bunlar Karaca Ahmet soyundan gelen ve onun adını taşıyan değişik kuşaklara mensup önderler olmalı.

GELENEKLERİN ASIL REFERANSI HANGİ KARACA AHMET'TİR?

Kaynakların birden çok Karaca Ahmet'ten sözettiğini, bu adın da Kureyş, hatta Hacı Bektaş adı gibi aynı zamanda bir ünvan veya makam adı gibi kullanıldığını kanıtladık. Bu demektir ki, gelenekte isim teklediği için Karaca Ahmet tasvirlerinde ilk Karaca Ahmet'e ait olanların yanısıra daha sonrakilere ait öğeler vardır ve bunların ayıklanması zorunludur.

Şimdi yapmamız gereken şey, Dersim ve Kizilbaş geleneğinin asıl referansı olan Karaca Ahmet'i tespit etmektir. Bu ise; Mahmut Hayrani, Sari Saltık, Seyit İbrahim, Hoca Nasreddin ve Mevlana Celaleddin Rumi gibi ünlülerle aynı çağda, yani 13'üncü yüzyılda yaşamış

olan ve onlarla bir şekilde yakın-uzak ilişkileri olan Karaca Ahmet'tir. Asil sorun Hacı Bektaş'ın geldiği tarihte Rum'un 57 bin ereniyle sohbette olduğu söylenen Rum'un Gözcüsü bu Karaca Ahmet'tir (Gözcü Karaca Ahmet), onun kimliğini tespittir. Tam burada Seyit Mahmut Hayrani'nin şeceresi çok önemli bir ipucudur. O nedenle önce bu konuya değinip geri Karaca Ahmet'e dönmek zorundayım.

Mahmut Hayrani (Nam-i diğer: Kureyş) ve şeceresi

P. Wittek'in Yazijioghlu Ali On The Christian Turks Of Dobruja başlıklı yazısında Mahmut Hayrani'nin şeceresi şöyle verilmektedir (Bk. Bulletin Of The School Of Oriental Studies, vll. 14, 1952, pp. 639-668):

Babasının adı Masud'dur.

Kendisinin adı Seyit Mahmud b. Mas'ud (Mahmud er-Rufa'i, ölm. 1268/1269) olarak verilmektedir. Ahmed b. Masud (Ahmet er-Rufai, ölm. 1251/1252) adında bir kardeşi vardır. Ahmet b. Masud'un çocukları anılmaz.

Mahmut Hayrani'nin çocukları kendisinden itibaren babadan oğula şöyledir:

Seyit Mahmud b. Masud (Mahmud er-Rufai, ölm. 1268/1269), Mehmed (Muhyi ed-Din) b. Mahmud er-Rufa'i, Ali b. Mehmed (Muhyi ed-Din) b. Mahmud er-Rufa'i, Seyyidi Muhyi ed-Din (1409-1410 yılında türbeyi restore eden kişi).

Yukardaki adlardan üç kişinin tabutları Akşehir'deki türbededir: Bunlar Mahmud er-Rufa'i, kardeşi Ahmed b. Mas'ud ve Mahmud er-Rufai'nin torunu Ali b. Mehmed (Muhyi ed-Din) b. Mahmud er-Rufai'nin tabutlarıdır.

Wittek'in verdiği bilgiler bunlar.

Mahmut Hayrani'den bazen Mehmet Hayrani diye sözedilir. Başka deyişle Mahmud adı sık sık Mehmet olarak da söylenir. Hayrani nisbesinin diğer şekli ise ünlü Harran/Hiran kentiyile ve Dersim'in aynı adı taşıyan mintikasıyla ilişkili olan Harrani'dir (Bk. Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve tarihsel Gerçek, IV. Bölüm).

Rivayete göre Mahmud Hayrani'nin nesli sadece 14 kuşak sürmüş, 14'üncü kuşakta kesilmiştir. Bu aynı rivayette bu soydan olanların Mahmud Hayrani'ye gelene kadar gömülmediği, güvercin olup uçtukları, başka deyişle gerçekte ölmedikleri, ama don değişip sir oldukları söylenmektedir.

Wittek'ten aktardığım şeceredeki isimler içinde tabutu Akşehir'deki türbede olmayanlar yalnızca Mahmud Hayrani'nin oğlu Seyit Mehmet (Muhyi ed-Din) ile bu Seyit Mehmet'in torunu Seyyidi Muhyieddin'dirler. Muhyieddin adının Türkçe'de zaman zaman Muhittin gibi okunduğunu akılda tutmakta yarar vardır (Muhundu adıyla kıyaslayın). Mehmet ve Mahmud adlarının birbiri yerine kullanıldığına ise az evvel işaret ettim. Bu sebeple Seyit Mehmet'in babası Mahmud Hayrani ile aynı adı taşıması mümkündür. Dersim'de yattığı söylenen belki de odur. Mazgirt veya Nazimiye bölgesindeki 'ibi Mahmud' (ibn-i Mahmud olmalı) köyünün adı ondan kalma olabilir. Elvan Çelebi'nin Baba İlyas-i Horasani ve Sülalesinin Tarihi'ni anlatan kitabında ibn-i Mahmud Seyd-i Muhyiddin adında birinden sözedilir (Bk. Menâkibu'l-Kudsiyye Fi Menâsibi'l-Ünsiyye, s. 123, yayına hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal ve A. Yaşar Ocak, İstanbul, 1984). Burdaki ibn-i Mahmud Seyd-i Muhyiddin, bence Mahmud Hayrani'nin oğlu Mehmed (Muhyi ed-Din) b. Mahmud er-Rufai olabilir.

Bazı kaynaklarda Mahmud Hayrani'nin torunu Ali'den Derviş Ali veya Seyit Ali diye sözedilir. Onun da Bava Mansur gibi şöbek civarında yerleştiği, iç-Dersim'deki Kureşanlılar'ın da ondan gelme oldukları kaydedilir (Bk. Hidir Öztürk, Tarihimizde

Tunceli ve E.M., 1985).

Tipki Karaca Ahmet örneğinde tanik olduğumuz gibi Kureyş adı da bu soyun farklı kuşaklarında ad veya ünvan gibi kullanılmıştır. Bu nedenle Kureyş'in Mahmut Hayrani mi, onun oğlu veya torunu mu olduğu şeklindeki tartışmalar pek anlamlı değildir. Hepsinin de Kureyş olarak bilindiğini varsaymak zorundayız. Herbiri kendi zamanının Kureyşi idi. Çünkü geleneklerin bu üçüne de Kureyş olarak referans verdiği durumlar vardır. Bu adın/ünvanın Mahmut Hayrani'den önce de kullanıldığını sanıyorum. Ama geleneklerin esas referansı 13'üncü yüzyılın Kureyşi'dir ki, bu da Mahmut Hayrani'dir. Kendi zamanının Kureyşi Mahmut Hayrani idi.

Okuyucunun dikkatini çekerim. Mahmut Hayrani şeceresinde Karaca Ahmet'in kimliği konusunda anahtar önem taşıyan bir bilgi mevcuttur. Bu bilgi, P. Wittek'ten aktardığım bu şecerede Mahmut Hayrani'nin kardeşi olarak Ahmet Rifai (Ahmed b. Musut, ölm. 1251/1252) adında birinin anılmasıdır. Ahmet Rifai adı 13'üncü yüzyılın çok iyi tanıdığı bir addir. O yüzyılın son derece güçlü ve ünlü bir isimdir. Kendi çağına damgasını vurmuş bir figürdür. Anadolu'da Rifailiğin başıdır. Ama kaynaklar sözbirliği etmişçesine bu ünlü Rifai önderi ile Mahmut Hayrani arasındaki ilişki konusunda suskundur. Bu ilişki konusunda benim rastladığım tek kanıt işte bu şeceredir. Bu şecerenin en önemli tarafı Mahmut Hayrani (zamanın Kureyşi)'nin bir Rifai dervişi olduğunu ortaya koyması ve ünlü Rifai önderi Ahmet Rifai ile kardeş olduğunu belgelemesidir. Bu Ahmet Rifai, Rifailiğin kurucusu Ahmet Kebir-i Rifai (Büyük Ahmet Rifai, Ahmet Basri) ve Abdülkadir Geylani ile akrabadır. Anadolu'da Büyük Ahmet Rifai'nin soyundan gelenlerin varlığına, bu bağlamda Ahmet Rifai'ye Fasli seyyah İbn Batuta da değinir. Aynı ismi taşıması ve akraba olması nedeniyle Rifailiğin kurucusu ile karıştırılmaktadır. Bu yüzden ki kaynaklar bu karışıklığı önlemek için onun adına küçük anlamlı 'Kuçek' sıfatını ilave ederek kendisinden Ahmed-i Kuçek-i Rifai diye söz ederler. Evliya Çelebi ve Amasya Tarihi'nin yazarı H. Hüsameddin ona yanlışlıkla 'şeyh Seyyid Ahmet Kebir Rifai' veya sadece Ahmed Kebir-i Rifai diye referans verir ve mezarının eskiden Amasya'ya bağlı olan Ladik'te (şimdi Samsun'a bağlıdır) gösterirler. Amasya Tarihi, onun sülalesinin Ladik (Amasya) çıkışlı olduğunu söyler. Bu Dersim'de ve Dersim geleneğinde Lödek biçimi altında karşılaştığımız aynı addir. Evliya Çelebi onun 1351/1352'de 63 yaşında öldüğünü kaydetmektedir. Ama bu tarih doğru değildir. Çünkü onun Evliya'nın verdiği tarihten tam 100 yıl önce, 1251/1252'de öldüğünü kaydeden kaynaklar vardır. Nitekim Elvan Çelebi de daha önce sözünü ettiğim kitabında Ladik'teki türbede yattığı söylenen Ahmet Rifai'nin Dede Garkin'in çağdaşı olduğunu söyleyerek Evliya Çelebi ve Amasya Tarihi'ndeki tarihin doğru olmadığını ortaya koyar.

Mahmut Hayrani'nin şeceresinde onun kardeşi Ahmet Rifai'nin ölüm tarihi de tamitamina 1251/1252 olarak verilmektedir. İşte bu verilerden, yani ikisinin de aynı yüzyılda yaşamış olmasından, ikisinin de Rifai tarikatına mensup olmalarından, adları ve ölüm tarihlerinin de tamamen örtüşmesinden hareketle ki, ben Kal-u Bal'dan Beri ve Dersim ve Zaza Tarihi başlıklı çalışmalarımda onların iki ayrı kişi değil, bir ve aynı kişi olduklarını söyledim. Zaten 13'üncü yüzyıl ünü bilinen bir tek Ahmet Rifai tanır. Yani 13'üncü yüzyılın ünlü Ahmet Rifai'si Mahmut Hayrani'nin kardeşidir. Ama bu aynı yüzyılda aynı ölçüde ünlü ve güçlü bir Ahmet daha vardır: Karaca Ahmet. Bence Karaca Ahmet ile Mahmut Hayrani'nin kardeşi Ahmet Rifai de aynı şahistirlar.

Neden? Çünkü Karaca Ahmet de bir Rifai derviştir. Bunun kaniti Karacaahmet türbesindeki eski yazılı levhada sik sik tekrarlanan şu misralardır:

Yürüden cansız duvarı Hacı Bektaş-i Veli
Bindin aslana Gazanfer Karacaahmed Veli

Dersim ve Zaza Tarihi adlı kitap çalışmamda aslan binip yılanı kamçı yapmanın Rifailiğin alamet-i farikası olduğunu söylemiş ve bu misraların Karaca Ahmet'in bir Rifai dervişi olduğuna işaret ettiğini belirtmişim. Daha önce anlattığım gibi Karaca Ahmet, Rum'un gözcüsü olarak tanımlanacak denli güçlü bir derviştir ve bu güç o dönemin dervişlerinden Ahmet Rifai ile aynı olması dışında izah edilemez. Nereden bakılırsa bakılsın Karaca Ahmet'le Ahmet Rifai'nin bir ve aynı kişi olmaları gerekir. Güçleri, ünleri, Rifai olmaları, adları, mekanları (ikisi de Amasya'dadır), ilişkileri, hasili hemen tüm veriler buna işaret eder. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Dergisi'nden alınıp Ahmet Rifai'nin Ladik'teki türbesine konan bir yazıda, Ahmet Rifai'nin tarikatını yaymak üzere 12'inci yüzyılda Amasya'ya geldiği, tekkesini kurup çok sayıda taraftar topladığı söyleniyor ve ondan "Fazıl Karamemet ehli Seyyid Ahmet" diye sözediliyor ki, bu da bir diğer kanittir.

O halde geleneklerin asıl referansı olan 13'üncü yüzyılın Karaca Ahmet'ini tespit etmiş bulunuyoruz. Sonraki çağların Karaca Ahmetler'i de burdaki veriler birleştirilerek saptanabilir.

Vardığımız sonucu özetlersek, geleneklerin asıl referansı olan Karaca Ahmet,

1) Bir Rifai derviştir

2) Mahmut Hayrani'nin, yani ünlü Kureyş'in kardeşidir,

3) Aynı zamanda Ahmet Rifai adıyla ünlü olan kişidir,

4) Rifailiğin kurucusu Büyük Ahmet Rifai ve Abdülkadir Geylani ile akrabadır.

Sonuç: O'nun Türk/Türkmen olduğunu, 14'üncü yüzyılda halen yaşadığını söyleyenler yalan söylüyor. Zaten ona buldukları şecereler de Türklüğüne işaret etmiyor. Bu şecerelerde Hayran nisbesi dışında dikkate değer fazla bir şey yoktur. Bilerek veya bilmeyerek Dersim ve Kızılbaşlar'ın Türkleştirilmesine ve Müslümanlaştırılmasına katkı sunan bu çevreler, ya bu adı ve dergahi bugüne kadar kullandıkları tarzda kullanmaya son vermeli ya da yaptıklarının er ya da geç düşkünlük olarak tanımlanacağını bilerek hareket etmelidirler.

Karaca Ahmet konusunda daha söylenecek sözümüz var. Onu da söyleyip bu konuyu bağlayacağız.

ZAHİR VE BATIN: KARACA AHMET HACI BEKTAŞ-I VELİ MİDİR?

Bir Dersim rivayetine göre Kureyş ve Mansur öncülüğünde Dersim'e yapılan göçte Derviş Gevr, Sari Saltık ve Hacı Bektaş da varlardı.

Dersim'in Kureyşan ocağından bazı yaşlılar Hacı Bektaş-i Veli'nin Mahmut Hayrani (Kureyş)'nin kardeşi olduğunu söylemektedirler. P. Wittek'ten aktardığımız şeceresinde Mahmut Hayrani (Kureyş)'nin bir tek kardeşinden sözedilir ki, yukardan beri bunun Karaca Ahmet olduğunu söyledik. Bu yaşlılarımızın söyledikleri doğruysa ve Mahmut Hayrani'nin bilmediğimiz bir diğer kardeşi de yoksa, Karaca Ahmet ve Hacı Bektaş bir ve aynı olmalıdırlar.

Unutmayalım ki, Hünkar da, Hacı da, Bektaş da, Veli de birer ünvandirlar. Hacı Bektaş'ın asil adinin 'Hacı Mehmet Bektaş Veli' olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, onun şeceresini şu şekilde verir: imam Musa Kazim, Seyit İbrahim al-Murteza, Seyit Musa Ebi Sebha, Seyit İbrahim Mükerrrem al-Askeri, Seyit İshak as-Sakin, Seyit Musa Nişaburi (şeyh Ahmet'in kızı Hatem'le evli) ve Seyit Muhammed Hacı Bektaş (E. Çelebi'den akt. Brown, a.g.e., s. 214).

Buna göre Hacı Bektaş'ın babasının adı Musa, 'dir.

H. Bektaş konusunda başlıca kaynak kısaca 'Vilayetname' olarak anılan bir menkabedir (Menakib-i Hacı Bektaş Veli). Bu menkabenin en başında H. Bektaş'ın bir şeceresi verilir.

Bu şecereye göre H. Bektaş yedinci imam Musa Kazim (Ebu'l Hasan Musa ibn Cafer, 745-799)'ın soyundandır. Soyu Sekizinci imam Ali Rıza (Ebu'l Hasan Ali ibn Musa, 765-818) öldürüldükten sonra onun yerine Horasan Sultani olduğu söylenen kardeşi Musa İbrahim Mükerrrem Mucap'tan inmedir.

Yani şeceresi babadan oğula şöyledir:

imam Ali, Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakir, Cafer Sadik, Musa Kazim, Musa İbrahim Mükerrrem Mucap, Musa Sani (ikinci Musa, babasının yerine Horasan Sultani olur), Seyit Muhammed (atası İbrahim Mucap'a benzediğinden İbrahim Sani, yani ikinci İbrahim veya Sultan İbrahim olarak tanınır ve babasından sonra Horasan sultani olur), ve onun oğlu Hacı Bektaş Veli

(Bk. Vilayetname, Yayına hazırlayan: Esat Korkmaz, Ant yayinlari, 1. Baski, istanbul, 1995).

Bu menkabeye göre H. Bektaş'ın asil adı Seyyid Muhammed, babasının adı ise İbrahim Sani'dir.

Erzincan adli kitabında eski Erzincan valisi Ali Kemali Dersimli Kureyş'in şeceresini çok belirsiz ifadelerle şu şekilde vermektedir:

“Kureyşan: imam Musa Kazim evladından. şeyh Seyit ikinci İbrahim. şeyh Mahmudi Hayrani'yle sona eren. 14 kabiledir.“

Burdaki ikinci İbrahim, İbrahim Sani demektir. Buna göre Mahmut Hayrani de Musa Kazim ve İbrahim Sani soyundandır. Nitekim Kureyş şeceresi olarak tanıtılan bir şecerede de Seyit Mahmut Musa Kazim soyundan gösterilmekte, oldukça gerilerde de olsa Hacı Bektaş-i Veli'nin adına da yer verilmektedir.

Kisacasi Seyit Mahmut Hayrani ve Karaca Ahmet kardeşlerle Hacı Bektaş arasındaki ilişkinin ne olduğu dikkate değer bir soru olarak beliriyor. Biz bu ikili-üçlü arasında kesinlikle bir akrabalık olduğunu düşünüyor, ama eldeki bilgilerle bunun tam olarak ne olduğunu açıklayamıyoruz.

Bektaş'ın soyu konusundaki tartışmalara biraz benzer şeyleri Mahmut Hayrani'ye ilişkin Dersim rivayetlerinde de duyarız. Bu rivayetlere göre Mahmut Hayrani'nin soyu uzun yaşamamış ya da pek çoğalmamıştır. Mahmut Hayrani'nin kardeşi olduğunu düşündüğümüz Karaca Ahmet'in soyu hakkında Mahmut Hayrani'nin şeceresinde herhangi bir bilgi yoktur. Bu durum onun çocuklarının olmadığı gibi bir izlenim de bırakmaktadır.

Dersimli Munzur Bava'nın ünlü kerameti (Kabe'ye helva götürüşü) Ahmet Eflaki'nin Ariflerin Menkibeleri'nde Mevlana Celaleddin Rumi'ye (Bk. Tahsin Yazıcı çevirisi, istanbul, 1989, s. 182-84), Vilayetname'de ise Hacı Bektaş'a atfedilmektedir.

Vilayetname’de anlatıldığına göre H. Bektaş’ın hacda bulunan şeyhi Lokman Perende’nin canı pişi ister ve bunu hisseden H. Bektaş onun eşine pişiyi yaptırıp göz açıp kapayıncaya kadar götürüp döner (Bk. Vilayetname, s. 19).

Vilayetname’deki bu versiyonda çoban Munzur’un yerini öğrenci Hacı Bektaş, Munzur’un efendisinin yerini onun öğretmeni Lokman Perende (burdaki Lokman Perende, şems-i Perende, yani ünlü şems-i Tebrizi olabilir?), Dersim’in yerini ise Horasan dolduruyor. Vilayetname’ye göre Hicaz’dan dönen Lokman Perende’nin kendisini karşılayanlara tipki Munzur efsanesinde olduğu gibi ‘Hacı olan Bektaş’tır, gidip onun elini öpün!’ demesi üzerine Bektaş’a Hacı ünvanı verilir.

Munzur ile Hacı Bektaş öyküleri arasındaki bu paralellik bir tesadüf müdür, yoksa Munzur (Mansur?) ile Bektaş arasında bir ilişkiye mi işaret eder? Ali Kemali’nin Kureyşanlılar’ın kolları arasında saydığı ve Hisn-i Mansur (Adiyaman)’da gösterdiği şeyh Müşir (bazı kaynaklarda Seyyid şah Menşur) kimdir, rivayetlerde Mansur olarak referans verilen ve Kureyş ile yarıştıran kişilik olabilir mi? Düşünülmesi gereken bir konudur bu.

Munzur’un öyküdeki kaynak peydah etme motifi de Vilayetname’de anlatılan bir diğer öyküde Hacı Bektaş’a atfedilir. Hacdan dönen Lokman Perende ve onu ziyarete gelen Horasan erenleri okulun ortasında akan bir kaynağı farkedip şaşkınlıklarını ifade ettiklerinde, bunun Hacı Bektaş’ın kerameti olduğunu öğrenirler. Bektaş’a veli anlamı ‘Hünkar’ ünvanını kazandıran da bu olmuş (Bk. Vilayetname, s. 18-21).

Böylece Bektaş, Hacı ve Hünkar ünvanlarının ikisini de Dersim rivayetlerinde Munzur’a atfedilen kerametleri nedeniyle almıştır. Dolayısıyla Bektaş’ın Dersim rivayetlerinin Munzur’u ve/veya Mansur (Bava Mansur)’u ile ilişkisinin ne olduğu merak edilmesi gereken bir konudur. Mujur adlı yerleşmenin adı da bir kanıt olarak gösterilebilir. Bir diğer kanıt, Vilayetname’de anlatılan ve Dersim’in Düzgün Bava efsanesinin bir versiyonu gibi görünen öyküdür. Burada bir kişi günü Saru ile birlikte yürüyüşe çıkan Bektaş’ın ağaçları yapraklandırıp yeşerttiği anlatılır (s. 63-64). Ben Menakib’daki ‘Saru’nun Saru Saltık (şah Saltık)’a referans olduğunu düşünüyorum.

Hünkar’ın Bektaş lakabı veya ünvanını nasıl aldığı söylenmiyorsa da Vilayetname’de anlatılan Bektaş öyküsü bu adın açıklaması gibi görünmektedir. Vilayetname Suluca Kara Hüyük’te Mucur yolu üzerinde Bektaş (Beş-Taş) adında bir mevkiden ve Hacı Bektaş ile Saru arasında burada geçen bir olaydan bahseder (Bk. s. 61-62).

Hünkar taşları tanık gösterir ve konuşur.

Bu öykü Hünkar’ın Bektaş adını nasıl aldığına ilişkin görünüyor. O sırada henüz yeni yerleşilen bir yer olarak tarif edilen Sulucakarahüyük’ün bir adı da mümkündür ki Bektaş olsun. Bektaş adı veya ünvanı buraya yerleştiği, ayrıca taşlarla ilgili bu mucizelerden, taşları tanık gösterip konuştuğu için verilmiş olabilir.

Vilayetname’de Bektaş’ın taşlarla ilişkili bir yığın kerameti anlatılır: Taştan duvarı veya kayayı yürüttüğü öyküsü, bir gün dergahın önünde bir taşı elindeki bıçakla salatalık gibi ikiye bölmesi, Hamurkaya adını alan bir kayanın üzerine çikip ayakları ve dizleriyle bu kayayı yağurması, harman sahiplerine kızıp tahili taşa dönüştürmesi, ister kadın ister erkek taşa dönüşen tahil tanesini yutanların gebe kalması gibi (Bk. Vilayetname, s. 66-70),

Benim vardığım sonuç şudur:

Eğer 13. Yüzyılda Hacı Bektaş diye bilinen biri yaşadıysa, O, benim düşünceme göre ya Mahmut Hayrani’nin kendisi, ya da kardeşi Karaca Ahmet (Seyit Ahmet Rifai) olmalıdır.

Ama Hacı Bektaş'ın 13'üncü değil de, daha sonraki bir çağda yaşamış olması halinde ilk akla gelenlerden biri Safevi şah Haydar (Bava Mansur, Kalemamsor) olmaktadır. Nitekim geleneklerde Hacı Bektaş'a ilişkin olarak söylenenlerin bu ikilinin bir bileşkesine tekabül ettiğine tanik olmaktadır.

Hacı Bektaş adinin merkez tekkenin postnişinleri için kullanılan bir ünvan olması da imkansız görünmüyor.

Özcesi Hacı Bektaş'ın kimliği konusunda vardığım sonuç şudur:

1) Karaca Ahmet (Seyit Ahmet Rifai, bir ihtimal Karaca Ahmet'in kardeşi Mahmut Hayrani)

2)şah Haydar (Bava Mansur, Düzgün Bava, Pir Sultan).

Gurbeti'ye ait aşağıdaki dörtlük enteresandır:

Eğer sofu aslimizi sorarsan
Gözcü Karaca Ahmed bizim neslimiz
Zâhirini, bâtinini ararsan
Kutb-i âlem Hacı Bektaş neslimiz

Gurbeti'nin bu dörtlüğü sanki Karaca Ahmed-Hacı Bektaş özdeşliği kurmakta, zahiri Karaca Ahmet, batini Hacı Bektaş der gibi bir izlenim bırakmaktadır.

Mahmut Hayrani'nin Akşehir'deki türbesinin başına gelen esrarengiz olaylar incelenmeye değer. Bu türbede başlangıçta kaç adet sanduka bulunduğu kesin bilinmiyor. Şu anda bunların hiçbirisi burada değil gibi. Burdaki sandukaların bir bölümü Birinci Savaş öncesinde kaçırılmış. Kaçırılan sandukalardan biri bildiğim kadariyle Seyit İbrahim Veli'ye ait olup şu anda Berlin'de, Berlin Doğu Asya ve İslam Sanatları Müzesi'ndedir. Aylarca önce Berlin'deki konferans sırasında, ayrıca internet forumlarında Berlin'deki Dersimliler'e çağrıda bulunup bu sandukanın üzerindeki kaydı temin edip yayınlamalarını istedim. Şu ana kadar bu çağrılara kulak veren olmadı. Başlangıçta Akşehir'deki türbede bulunduğu söylenen Mahmut Hayrani'nin kardeşi Ahmet bin Mesud'a ait olan sanduka ise, Hürriyet Gazetesi'nin 18 Ağustos 2004 tarihli sayısının Söz Sizin köşesinde yayınlanan Dr. Havva Engin/Dr. İsmail Engin/Dr. A. Yılmaz Soyzer imzalı yazıya göre şu anda "Kopenhag'da, The David Collection/Davids Samling'de" (İslam koleksiyonu bölümünde) bulunmaktadır. Bu sandukanın buraya 1911'de getirildiği söylenmektedir. Daha önce açıkladığım gibi Ahmet bin Mesud (ölm. 1251), Mahmut Hayrani'nin kardeşi Ahmet Rifai'dir. Onun Karaca Ahmet'in kendisi olduğunu da söylemiştim.

Ben Hacı Bektaş-i Veli ile Bektaşilik arasında herhangi bir ilişki görmüyor, ikisini ayırt ediyorum. Bu tarikat kurulduğunda Hacı Bektaş hayatta değildi. Tarikata onun adinin verilmiş olması Bektaşiliğe karşı tepkimizi Hacı Bektaş'ın kendisine yöneltmemizi, onu bu tarikatın veya hareketin konumuna bakarak değerlendirmemizi getirmemelidir.

GELENEĞİMİZİN ÇARPITILMASINA İZİN VERMEYELİM

Önceki bölümlerde Dersim ve Alevi geleneklerindeki "şeyh Ahmet"ten hepsi de Ahmet

adiyla bilinen gerçek tarihteki şu üç ismi anlamamız gerektiğini söylemişim:

1) şah Haydar Safevi (Hoca Ahmet Yesevi, ölm. 1488)

2) Ahmet Basri (Büyük Ahmet Rifai, ölm. 1183/87)

3) Karaca Ahmet (Küçük Ahmet Rifai, ölm. 1251/2)

Bunlardan ilki Safeviler'e, son ikisi Rifailer'e mensuptur.

Ama gelenekte bu farklılık ve kronoloji kayıptır. Adlari aynı olduğu için bu şeyh Ahmetler ve onların öyküleri birbirine karışmakta, sık sık Ahmet Yesevi (Hoca Ahmet) ortak adı altında bir tek ve aynı kişi gibi algılanmaktadırlar. Sadece bir bölgede değil, ama her yerde, sözlü anlatımlarda, menakıblarda ve tüm diğer kaynaklarda durum budur.

Bu karışıklıkta yanlış ve kasıtlı çabaların, çarpıtma ve tahrifatların da rolü vardır. Pekçoğu 15./16. yüzyıllarda ve sonrasında kayda geçirilen sözlü gelenekler, Kızılbaşlığa karşı Nakşibendiliği desteklemeye başlayan Osmanlinin Kirmancıye'yi fetih siyaseti ve büyük bir impartorluk kurma özlemlerine hizmet edecek şekilde Sünni bir üslup ve içerikle kaleme geçirilmiştir. Menakıbların hemen tümünde görülen budur. Egemen güçler kendi egemenliklerini sadece çıplak zora dayanarak sürdüremezler. Halk katında kendi konumlarını meşrulaştıracak bir ideolojinin hakim kilinmasının, ideolojik meşruiyetin büyük önem taşıdığını bilirler.

TC devleti de aynı yolu izlemiş, Kirmancıye'deki işgalini sürdürüp pekiştirmek için Battal Gazi, Eba Müslim ve Danişmend gibi kahramanlar da dahil, Baba İlyas, Karaca Ahmet, Hacı Bektaş, Sari Saltık, Kızıl Deli (Seyit Ali) ve Pir Sultan gibi halkçı ve devrimci figürleri Müslüman ve Türk gösteren ismarlama bir tarih yazdırmış, bu tezleri halka benimsetmek için destan, menakib ve roman türü edebiyattan olabildiğince yararlanmıştır.

Dersim ve Kızılbaş geleneğini Türkleştirme ve Müslümanlaştırma çabaları hâlâ sürdürülmekte, bu operasyonda giderek artan sayıda Dersimli ve Alevi aydınların kullanılmasına özen gösterilmektedir.

Dersim ve Kızılbaş geleneğindeki üç Ahmet'in tek bir kişi gibi algılanması tarihimizin ilgili kesitinin üçte ikisini yokettiği gibi, tekleşen kişiliğin Türk ve Müslüman bir figür gibi sunulmasını da kolaylaştırmış, her türlü spekülasyona elverişli bir ortam yaratmıştır. Fuat Köprülü'nün bu yöndeki çabalarına değinmişim. Onun resmettiği Ahmet Yesevi'nin bir fabrikasyon olduğu son derece açık. Ama yerli yabancı bir yığın sözde bilim adamının bugün dahi onun bu tasvirini esas aldığı da inkar edilemez. şeyh Ahmetler'in Ahmet Yesevi kolektif adı altında tekleşmesinin ve Yesevi nisbesinin Safi (Safevi) sözcüğünden koparılmasının yola çıktığı spekülasyonların bir örneğini daha 17'inci yüzyılda Evliya Çelebi'de görüyoruz.

Evliya Çelebi'nin ailesi Kütahya (Germiyan) orijinelidir. Kendisi anne tarafından Abaza (Kafkasyalı), baba tarafından da Germiyanlı (Kütahyalı)'dır. "Bu hakirin atası Türk Türkan (Hoca Ahmed Yesevi) hazretleridir" diyerek kendi soykütüğünü Germiyan beyi Yakup üzerinden Ahmet Yesevi'ye dayandırmakta, Seyahatnamesinin muhtelif yerlerinde babadan oğula giden şöyle bir şecere vermektedir:

Hoca Ahmed Yesevi, Mehmed Kirmani, Allahverdi Akay, Ece-Yakub, Yavuz-Er, Durhan Bey (Turhan Bey, Turhan Bala), Demirci-zade şehit Kara-Mustafa Paşa, Kara Ahmed, Derviş Mehmed Zilli (1531-1648), Evliya Çelebi (1611-1681/1682).

Nihat Atsız'ın Seyahatname'ye yazdığı önsözde (1970), bu şeceredeki ilk dört adın doğru olamayacağı, özellikle ilk iki adın tamamen hayal ürünü olduğu söylenmektedir.

Allahverdi Akay adındaki Akay'ın Kirim ağzında ağa (aka) kelimesinin karşılığı olduğunu belirten Nihat Atsız'a göre, burdaki Akay sözcüğü Evliya'nın Kirim hanlariyla bir kan bağı bulunduğuna işarettir.

Bu şeceredeki Ece-Yakup, Germiyan beyi Yakup'tur (1289-1328). Ece sözcüğü Arapça'da ana, kraliçe, ihtiyar, ak-sakallı demektir. Eski Türkçe'de ise büyük kardeş (ağabey) anlamında kullanıldığı söylenir. şecerede Ece-Yakup'tan sonra gelen Yavuz-Er'in ise istanbul fethinde bulunmuş bir sancak beyi olan Yavuz Özbek (Yavuk Er) olduğu sanılmaktadır.

Evliya Çelebi'nin ileri sürdüğü şecere ciddiye alınırsa, Ahmet Yesevi'nin Germiyan aşiretinin atası olduğunu düşünmek gerekecektir. Germiyanların Safeviler veya Rifailerle akrabalığı kanıtlanmadığı sürece buna inanmak mümkün değildir.

Değişik kaynaklarda ilk Germiyan beylerinin listesi şöyle verilir:

Müneccimbaşı'nda : Germiyan Bey, Alişir Bey, Alemşah, Ali, Yakub (1289-1328).

Uzunçarşılı'da: Alişir, Muzafferüddin (Babailer'e karşı savaştan Malatya subaşisi, SC), Kerimüddin Alişir (Babai yanlisi görünüyor, SC), Yakup I (1289-1328), Mehmet Bey (Çağşadan), Süleyman şah.

Yılmaz Öztuna'da: Ali şir Germiyan (1230'lar), Muzafferiddin, Kerimüddin Ali şir (1260-1264; Babai yanlisiydi, ama onun Germiyanlar'dan olup olmadığı kuşkuludur.

Germiyanlar'la ilişkisi pek net olmayan Karamanlılar'a mensup olabilir, SC), Hüsamüddin b. Ali şir (1264-89), Yakup b. Ali şir (1298-1328).

Evliya Çelebi'nin Germiyan-oğlu Yakup'un ataları olarak verdiği isimler ise: Ahmet Yesevi, Mehmet Kirmani, Allahverdi Akay, (Ece Yakup).

Burada şu sorular sorulabilir: E. Çelebi'deki Mehmet Kirmani, diğer listelerdeki Germiyan Bey midir? Germiyan, Kirman ve Karaman adlarının ilişkisi nedir? Ece Yakup, gerçekte Germiyan beyi Yakup değil de, ünlü Karasi generali Yakup Ece (Ece Bey, Halil Ece, Ece Halil) olabilir mi? Karasi beyliği bir dönem Germiyanlar'ın uç beyleri oldukları ve onlara bağlı oldukları için Evliya Çelebi Karasilileri de Germiyanlı diye anlayabilir. Seyahatnamesi'nin bir yerinde Karaman'dan Kirim, Kir-şehir'den de Kirim'in başkenti veya Kirman diye sözeden Evliya Çelebi'nin Karaman ve Germiyan adlarını karıştırması da mümkündür.

Sonuç olarak bizce Evliya'nın verdiği şecerenin doğru olup olmadığı hiç önemli değil. O'nun referansının en önemli tarafı Ahmet Yesevi adıyla Germiyan Beyliği arasında kurduğu ilişkidir. Pek olası görünmeyen bu ilişki Germiyanlar'ın Safeviler ve Rifailer'le bağlantısını araştırmak bakımından bir değer taşıyabilir.

Bu yazının üçüncü bölümünü bağlarken diyeceğim şudur: Dersim-Kizilbaş geleneğinde ilerici olan ne varsa ona sahip çıkmak, bu geleneğin Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılmasına karşı durmak zorundayız. ideolojik mücadeleyi sadece belirli bir alanla sınırlı dar bir görev olarak anlamak yanlış olur. Bu mücadele tarih, kimlik, dil ve gelenek alanında da verilmek zorundadır. Dersim-Kizilbaş halkının karşı karşıya bulunduğu tehditler bu mücadeleye başka aydınlarımızın da katkıda bulunmasını gerektiriyor.

(Not: Bu yazı dizisi Dördüncü Bölümle devam edecektir. Seyfi Cengiz)